

Шифр: «Еміграція»

**ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ В ЕМІГРАЦІЇ (1920-1939)**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС І СКЛАД ДЦ УНР В ЕМІГРАЦІЇ У 1920-1939рр.	8
РОЗДІЛ 3. ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ	11
3.1 Інститут голови ДЦ УНР в еміграції	11
3.2 Уряд УНР в еміграції	12
РОЗДІЛ 4. ЗАКОНОДАВЧІ ОРГАНИ	15
4.1 Рада Республіки	15
4.2 Братство української державності	19
РОЗДІЛ 5. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЦ УНР В ЕМІГРАЦІЇ	22
ВИСНОВКИ	24
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	26
ДОДАТКИ	30

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У складних зовнішньополітичних умовах розбудови сучасної України, коли вона у 2014-2017 рр. стикнулася із порушенням свого суверенітету (анексія Криму та військово-політичні події у Донецькій та Луганській областях) з боку сусідньої держави, варто використати досвід державотворення попередніх поколінь українців. Серед них – діяльність Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в еміграції (екзилі). Сам факт діяльності такого центру в еміграції свідчить про існування паралельного (альтернативного радянському) процесу українського державотворення, який не припинився з виходом Уряду, Армії і державних інституцій УНР на еміграцію. Діяльність ДЦ УНР в еміграції засвідчила продовження боротьби українців за свою національну незалежну державу. Символічно, що 22 серпня 1992 р. Президент УНР в еміграції Микола Плав'юк передав грамоту ДЦ УНР Президенту України Леоніду Кравчуку. Це означало, що проголошена 24 серпня 1991 р. незалежна Україна є правонаступницею УНР.

Об'єктом дослідження є склад, структура та діяльність ДЦ УНР в еміграції, **предметом** – історико-правові засади його функціонування.

Хронологічні рамки дослідження обмежені періодом 1920-1939 рр., який у відповідній науковій літературі щодо ДЦ УНР називається польським. Нижня межа – листопад 1920 р., коли Уряд й Армія УНР змушені були під тиском Червоної армії вийти на еміграцію і створити ДЦ УНР, верхня межа – грудень 1939 р., коли внаслідок німецької окупації Польщі Головний Отаман Армії УНР, заступник Голови Директорії УНР А. Лівицький не в змозі був виконувати свої функції і тому повноваження голови держави перебрав на себе Голова Уряду УНР в еміграції В. Прокопович, який перебував у Парижі.

Територіальні межі дослідження, відповідно до географії перебування української політичної еміграції, охоплюють переважно політичні центри еміграції (Польща, Франція, Чехословаччина), уривчасто – її периферійні осередки (Болгарія, Румунія, Югославія й інші).

Метою наукової роботи є реконструкція українського державотворення на прикладі діяльності ДЦ УНР в еміграції у 1920-1939 рр. Для досягнення цієї мети в процесі дослідження автор поставив наступні **завдання**:

- з'ясувати стан наукового вивчення досліджуваної проблеми й охарактеризувати її джерельну базу;
- розкрити особливості правового статусу ДЦ УНР в еміграції та його структурних елементів;
- визначити структуру, склад і функції ДЦ УНР та його органів;
- охарактеризувати основні завдання та напрямки діяльності ДЦ УНР.

Публікації. За темою конкурсної роботи опубліковані 2 тез.

Апробація результатів конкурсної роботи. Окремі аспекти діяльності ДЦ УНР в еміграції обговорювалися на 2-х наукових конференціях.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше вводяться в науковий обіг раніше невідомі матеріали про окремі сторони діяльності ДЦ УНР в еміграції, акцентується увага на маловідомих фактах українського парламентаризму за межами Батьківщини, уточнено ступінь легітимності й етапи еволюції правового статусу ДЦ УНР в еміграції.

Структура роботи зумовлена метою і завданнями дослідження. Вона складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг роботи – 29 сторінок. З них список використаних джерел та літератури складає 4 сторінки.

Ключові слова: Братство української державності, Державний Центр УНР в еміграції, Рада Республіки, українська еміграція, Українська Народна Республіка, уряд УНР.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Історіографія проблеми невелика. Це зумовлено тим, що нею займалися переважно представники української діаспори [22, 27], а їх праці донедавна були невідомі не тільки широкому загалу читачів, але і науковцям. Радянські історики або оминали цю тему, оскільки вона нагадувала намагання українських емігрантів продовжити державотворчу традицію і за межами Батьківщини, або оцінювали її упереджено, виключно з ідеологічних позицій, не визнаючи альтернативні радянській форми державності.

У незалежній Україні окремі аспекти досліджуваної проблеми, зокрема політичну діяльність міжвоєнної української еміграції, розкриті у працях В. Пісун [20], І. Срібняка [25-26], В. Трощинського [28]. Про діяльність спеціальних служб (розвідка і контррозвідка) Уряду УНР в еміграції йдеться у монографії В. Сідака і Т. Вронської [23] та публікації В. Парандій [18]. Окремі сторони діяльності ДЦ УНР, Ради Республіки, таємного передпарламенту розкриті у роботах В. Власенка [1-4], Ю. Недужка [12], І. Панової [13-16], С. Чернявської [32] та В. Яблонського [36-37].

Загальна інформація про ДЦ УНР в еміграції міститься в енциклопедично-довідкових виданнях [21, 33].

Найбільш детальна характеристика діяльності ДЦ УНР в еміграції подана у дисертаційному дослідженні В. Парандій [17], але головну увагу автор приділив соціально-політичній діяльності ДЦ УНР, тоді як у конкурсній роботі йдеться про правовий статус, склад, структуру та основні напрямки діяльності цього емігрантського органу.

Основу **джерельної бази** складають опубліковані матеріали. По-перше, це збірники документів і матеріалів з історії міжвоєнної української політичної еміграції взагалі [29] та ДЦ УНР в еміграції зокрема [5, 30], які розкривають особливості функціонування Уряду УНР, його окремих інституцій та

підрозділів поза межами Батьківщини. По-друге, це нормативні акти ДЦ УНР в еміграції. По-третє, це листування (епістолярій) політичних лідерів еміграції, членів державних інституцій УНР в еміграції, яке розкриває погляди окремих політичних діячів на необхідність реформування Уряду УНР[8]. По-четверте, мемуари учасників Української революції 1917-1921 рр., які опинилися в еміграції та брали участь у розбудові ДЦ УНР, дають можливість з'ясувати основні напрямки діяльності Державного Центру [10]. По-п'яте, це публічні виступи та узагальнюючі праці керівників ДЦ УНР в еміграції [9, 22-23, 34, 38].

Важливим джерелом з історії ДЦ УНР в еміграції є емігрантська преса – друковані органи Уряду УНР *«Трибуна України»* (Варшава) та *«Тризуб»* (Париж). Річні збірки цих журналів автор знайшов у Науковій бібліотеці імені Олени Теліги(Київ) та на сайті diasporiana.org.ua.

Методи дослідження. При написання конкурсної роботи автор застосував комплекс методологічних інструментів. По-перше, були використані методологічні принципи об'єктивності, системності, історизму та комплексності. Це дало можливість розглядати ДЦ УНР як складну суспільно-політичну систему, яка не є сталою, а розвивається (еволюціонує). Автор досліджував проблему не шляхом накопичення певних фактів з історії ДЦ УНР в еміграції, а неупереджено і комплексно, тобто із врахуванням різноманітних факторів, які впливали на формування та функціонування ДЦ УНР в еміграції.

По-друге, було використано комплекс філософських (закони і принципи діалектики, герменевтика (тлумачення текстів) та аксіологія (визначення ціннісних орієнтацій керівників ДЦ УНР)), загальнонаукових (аналіз і синтез, спостереження і порівняння) та спеціальних наукових методів. Так, проблемно-хронологічний метод дозволив визначити структуру викладу матеріалу конкурсної роботи. Використання структурно-функціонального методу дало можливість розглядати ДЦ УНР в еміграції як складну систему, яка має власну структуру, де кожний її елемент виконує певну функцію. Біографічний метод дозволив з'ясувати роль окремих особистостей у формуванні ДЦ УНР та визначенні основних напрямків його діяльності.

Бібліографічний опис джерел та літератури складено відповідно до вимог ДСТУ 83302: 2015 [7].

Отже, незважаючи на певний доробок вітчизняних дослідників історії ДЦ УНР в еміграції, окремі його сторінки, а саме правовий статус, склад, структура та діяльність, залишаються недостатньо дослідженими. Джерельна база є різноманітною, достатньою і репрезентативною.

РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ СТАТУС І СКЛАД ДЦ УНР В ЕМІГРАЦІЇ У 1920-1939 рр.

Під час Української революції 1917-1921 рр. сформувався новий тип парламентаризму. В часи I та II Української Народної Республіки представницькими органами, що мали високий рівень легітимізації, були Українська Центральна Рада (УЦР) та Конгрес Трудового Народу (КТН). Але їх не можна вважати справжніми парламентами, оскільки під час революції та кількох радянсько-українських воєн провести демократичні вибори було неможливо. На думку автора, УЦР і КТН, були тимчасовими законодавчими органами (передпарламентами). Вони мали діяти лише до скликання Всеукраїнських установчих зборів. Менший рівень легітимізації як представницького органу влітку 1919 р. мав Український національно-демократичний союз, а в 1920 р. – Всеукраїнська національна рада, яка, з одного боку, виконувала роль опозиції до Уряду і Директорії УНР, з другого, брала участь у підготовці законів *«Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР»* та *«Про Державну Народну Раду»* [30, с. 3]. Після виходу у листопаді 1920 р. на еміграцію Директорії, Уряду, Армії та державних інституцій УНР розпочався новий етап парламентаризму.

Державний Центр УНР – сукупність законодавчих та виконавчих органів, які діяли за межами України на підставі таких законодавчих актів: IV Універсал УЦР від 9(22) січня 1918 р., Універсал КТН від 28 січня 1919 р., закони *«Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР»* та *«Про Державну Народну Раду»*, що були схвалені Директорією УНР 12 листопада 1920 р.

Структура ДЦ УНР мала такий вигляд. Виконавчими органами були, по-перше, президент (Головний Отаман, Голова Директорії), по-друге, Рада Народних Міністрів (РНМ). У 1921-1926 рр. президентами (головними отаманами) були Симон Петлюра (1921-1926) й Андрій Лівіцький (1926-1954), керівниками уряду – А. Лівіцький (1920, 1922-1926), Пилип Пилипчук (1921-

1922), В'ячеслав Прокопович (1926-1939) та Олександр Шультін (1939-1940). У 1921-1923 рр. очільники ДЦ УНР перебували у Тарнові (Польща), 1923-1926 рр. – Парижі (Франція), 1926-1939 рр. – Варшаві (Польща)[9, с.353]. У досліджуваний період з метою уникнення непередбачених ситуацій, наприклад, арешт або знищення керівництва, установи ДЦ УНР одночасно діяли у Варшаві, Парижі та Празі.

Законодавчий орган – Рада Республіки (РР). Вона діяла лише у 1921р. Її очолював Іван Феценко-Чопівський. Після припинення діяльності РР її функції перебрало на себе Братство української державності (БУД). Ця таємна організація мала менший рівень легітимації, ніж РР.

Головним завданням ДЦ УНР в еміграції у міжвоєнний період було повернення в Україну. Коли стало зрозуміло, що воно відкладається на невизначений термін, Центр спрямував зусилля передусім на те, аби держави світу визнали ДЦ УНР, надали йому різноманітну (військову, матеріальну, моральну) допомогу для здійснення пропагандистських, розвідувальних та військових акцій в Україні з метою її визволення від більшовиків.

У науковій літературі поняття ДЦ УНР і Уряд УНР помилково ототожнюють [14, с.71-72]. Насправді ці поняття близькі за змістом, але не тотожні. Уряд УНР в еміграції був важливою, але не єдиною складовою частиною ДЦ УНР в еміграції. На відміну від Уряду УНР Державний Центр зарубіжними державами не визнавався. У міжвоєнний період поняття ДЦ УНР побутувало лише в середовищі української еміграції. Він був керівним органом тієї частини політичної еміграції, яка сповідувала ідею УНР та орієнтувалася у своїй діяльності на Уряд УНР, основу якого складали переважно члени Української радикально-демократичної партії, колишньої Української партії соціалістів-федералістів. У міжвоєнний період ДЦ УНР як центральний орган еміграції не визнавали представники гетьманського (Український союз хліборобів-державників, Українське національне козацьке товариство і інші) та націоналістичного (Ліга українських націоналістів, Організація українських націоналістів, Український фашистський здви́г та інші) таборів[2, с.61]. Навпаки,

у 1948-1992 рр. ДЦ УНР в еміграції був керівним органом еміграції й об'єднував у своєму складі представників більшості політичних партій та організацій української еміграції.

Правовий статус ДЦ УНР в еміграції змінювався. В його розвитку можна виділити такі етапи. Перший етап (листопад 1920 р. – квітень 1921 р.) – період офіційного визнання Директорії й Уряду УНР з боку Польщі, на території якої вони легально діяли. Тоді ж офіційно функціонували і дипломатичні представництва УНР в окремих країнах (Болгарія, Польща, Румунія, Чехословаччина та інші). Директорія як правонаступниця КТН та Уряд вийшли на еміграцію легальними органами УНР. З Урядом УНР не припиняли свої відносини більше 20 країн, в яких діяли її дипломатичні інституції та які визнавали її уряд. Серед них – Австрія, Болгарія, Німеччина, Туреччина, Великобританія, Польща, Румунія, Фінляндія, Франція, Швейцарія, країни Прибалтики тощо. Про це йшлося у друкованому органі Уряду УНР «Трибуна України» за 1923 р. [35, с.35-36].

Другий етап (1921-1923) – напівлегальний статус ДЦ УНР на території Польщі. Після підписання Ризького договору у березні 1921 р. між РРФСР і УСРР, з одного боку, та Польщею, з другого, Уряд УНР втратив свій статус суб'єкта міжнародної діяльності і до 1923 р. його дипломатичні представництва були закриті[29, с.42]. Третій етап (1923-1939) – період діяльності ДЦ УНР в еміграції як громадської організації.

Отже, ДЦ УНР – складне суспільно-політичне явище, яке мало власну структуру. У своєму розвитку ДЦ УНР пройшов три етапи, які характеризували зміни його правового статусу.

РОЗДІЛ 3. ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ

3.1 Інститут голови ДЦ УНР в еміграції

Важливим елементом ДЦ УНР в еміграції був інститут Голови ДЦ УНР. Правовою основою його діяльності стали два закони - *«Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР»* та *«Про Державну Народну Раду»* від 12 листопада 1920 р. У першому законі зазначалося, що влада в УНР здійснюється шляхом розмежування і координації функцій трьома державними інституціями – Директорією, Радою Народних Міністрів і Державною Народною Радою. Директорію УНР уособлював її Голова (стаття 1). З цього випливало, що главою держави є Голова Директорії. Він як державний орган має свою компетенцію, тобто коло визначених законодавством предметів відання і повноважень для реалізації його функцій як глави держави.

До предметів відання Голови Директорії належали питання внутрішньої і зовнішньої політики та представництво ДЦ УНР перед іншими державами. До повноважень Голови Директорії відносилися затвердження ухвалених ДНР законів, ухвалених РНМ призначень звільнень, ухвалених ДНР угод з іншими державами; оголошення за пропозицією РНМ актів амністії та помилування, представництво УНР перед іншими державами, призначення Голови РНМ та затвердження членів РНМ (стаття 2). При неможливості виконувати обов'язки Голови Директорії через хворобу, від'їзд або інші причини його обов'язки тимчасово, за рішенням ДНР, покладаються на Голову ДНР. Але, оскільки ДНР ще не була скликана, то тимчасово обов'язки Голови Директорії виконує колегія, що складалася із Голови РНМ, Керуючого Найвищим судом УНР та Представника від усіх політичних партій України. Останнього обирали на спільному засіданні представників ЦК партій по одному від кожного. До формування колегії Голову Директорії заступав Голова РНМ (стаття 4). Законом не визначався термін повноважень Голови Директорії [6].

Голова Директорії виконував наступні функції (основні напрямки діяльності, що зумовлені його місцем і роллю в системі органів ДЦ УНР в еміграції):

- *представницьку* (представляв УНР перед іншими державами);
- *нормотворчу* (затверджував закони, угоди з іншими державами, видавав акти амністії і помилювання тощо). Голова Директорії міг самостійно видавати накази. Наприклад, наказ РНМ про призначення відкриття першої сесії Ради Республіки від 3 лютого 1921 р. [30, с. 27];
- *установчу* (брав участь у формуванні органів влади ДЦ УНР в еміграції, насамперед виконавчої влади, за поданням РНМ призначав або звільняв з посад членів Уряду УНР в еміграції, затверджував склад РНМ).

Отже, Голова Директорії як у міжнародних відносинах, так і в середині ДЦ УНР в еміграції свою діяльність спрямовував на виконання завдань, які ставив перед собою ДЦ УНР в еміграції.

3.2 Уряд УНР в еміграції

У листопаді 1920 р. Уряд УНР змушений був залишити територію України. Ті країни, які визнавали УНР, не припиняли з її урядом офіційних відносин. А отже можна вважати, що до березня 1921 р. Уряд УНР визнавався на міжнародній арені еміграційним урядом. І лише після підписання у березні того ж року між Польщею та радянськими Росією й Україною Ризького договору Уряд УНР починає втрачати правовий статус еміграційного уряду.

Відтоді Уряд УНР в еміграції діяв у несприятливих умовах на міжнародній арені. Деякі держави намагалися налагодити відносини з радянською Росією, яка була проти незалежної України. Після того, як чимало країн визнало УСРР і СРСР, Уряд УНР в еміграції взагалі втратив офіційний статус у цих країнах і діяв як громадська організація частини еміграції. Внаслідок цього змінювалися цілі і завдання Уряду УНР в еміграції. У перші роки еміграції найважливішою ціллю Уряду УНР було повернення в

Україну. А після невдачі Другого Зимового походу Армії УНР в листопаді 1921 р. головна метою Уряду УНР в еміграції – допомога українцям у боротьбі за незалежність.

У 1923-1924 рр. у середовищі прихильників ДЦ УНР в еміграції відбулася дискусія щодо його організаційної структури. Перемогла ідея екзильного уряду, але його склад суттєво скоротився. Очільниками МЗС УНР в еміграції були Андрій Ніковський (1920-1922), Ян Токаржевський-Карашевич (1922-1924), Андрій Лівицький (1924-1926), Олександр Шульгін (1926-1936, 1939-1940), В'ячеслав Прокопович (1936-1939). Військовий міністр – Володимир Сальський (1924-1940), міністр внутрішніх справ – Олександр Лотоцький (з 1926 р.), Андрій Яковлів, інформації – Роман Смаль-Стоцький, державний контролер – Іван Кабачків [9, с. 20]. Спочатку Уряд УНР перебував у Тарнові Ченстоховій, а з 1923 р. – одночасно у Варшаві, Парижі та Празі.

Поза межами України Уряд УНР швидко втратив колишні джерела фінансування. Новими джерелами грошових надходжень стали, по-перше, система самооподаткування, коли емігранти добровільно сплачували національний податок. Реалізація такої системи серед української еміграції в Румунії докладно описана в науковій літературі [3]. По-друге, II Річ Посполита Польська надавала Уряду УНР в еміграції матеріальну допомогу. Співпраця розпочалася 4 серпня 1926 р. після звернення Голови Директорії й Уряду УНР до маршала Ю. Пілсудського з меморандумом, в якому пропонувалося відновити українсько-польський альянс. З того часу і до початку Другої світової війни співпраця здійснювалася у галузі дипломатії, розвідки та контррозвідки [11, с. 460]. Польська сторона фінансово підтримувала Уряд УНР в еміграції, окремі його відомства, військові організації емігрантів, унерівську періодику тощо. Так, у 1935 р. із щомісячного загального бюджету на унерівську еміграцію у 23 тис. злотих на утримання Президента (Голови ДЦ УНР) виділялося 2100 злотих, на відділення українців у Болгарії – 450 злотих, Румунії – 400, військові організації в Югославії – 340, Румунії – 240, випуск друкованих видань *«Гуртуймося»*, *«За державність»*, *«Манчжурський вісник»*,

«Ми», «Тризуб» і «Табір» – 4 689, Українському науковому інституту у Варшаві – 475 злотих тощо [24, с. 52-53].

Отже правове становище Уряду УНР в еміграції у міжвоєнний період змінилося від офіційного визнання іноземними державами, перебування на нелегальному становищі до перетворення на громадську організацію частини української еміграції.

РОЗДІЛ 4. ЗАКОНОДАВЧІ ОРГАНИ

4.1 Рада Республіки

Парламентаризм розвивався і в еміграції. Його втіленням були, насамперед, Рада Республіки й умовно Братство української державності. Вони різнилися способом формування та ступенем представництва. Спільною була лише мета – відновлення суверенної незалежної України. Обидві інституції використовували як український досвід парламентаризму, так і досвід країн, на території яких у різний час перебував ДЦ УНР [37, с. 601].

Рада Республіки утворилася 3 лютого 1921 р. у Тарнові. Офіційно діяла до 5 серпня 1921 р. Це була спроба політичних сил, які емігрували з території України, створити тимчасовий орган парламентського типу. Їх мета – подальше визначення зовнішньої та внутрішньої політики уряду УНР демократичним парламентським шляхом, оскільки, ідея скликання на чужій території Державної Народної Ради (законодавчого органу), відповідно до закону *«Про Державну Народну Раду»*, не могла бути реалізована ДЦ УНР в еміграції.

У грудні 1920 р. відбулася низка нарад українських політичних партій, на яких обговорювалися питання щодо часу скликання РР і принципу представництва. 9 січня 1921 р. С. Петлюра підписав закон *«Про Раду Республіки»*. Згідно з ним, РР була утворена як *«тимчасовий зверхній орган народної влади, що мав діяти на час перебування Уряду УНР поза межами території Республіки»* [30, с. 23; 31, с. 20]. Спочатку РР діяла легально. Польська влада прихильно ставилася до її існування на своїй території, але після підписання Ризького договору у березні 1921 р. засідання РР відбувалися напівлегально. Рада Республіки змушена була навіть змінити свою назву на Сюзерен-Конвент.

У результаті виборів було обрано 67 депутатів. У першому засіданні РР взяло участь 43 особи. Вони представляли такі політичні партії та організації: народні республіканці (5 делегатів), самостійники-соціалісти (5), селянські

соціалісти (4), соціалісти-федералісти (5), соціал-демократи (4), хлібороби-демократи (5), залізничні спілки (4), спілки поштовиків (2), спілки кооператорів (4) та спілки самоврядування (5). Згодом поповнили склад РР представники від партій: соціалістів-революціонерів, трудової, єврейських, польських, німецької, соціал-демократичної, народної та культурно-просвітніх організацій[30, с. 23, 34].

Відповідно до «*Регуляміну Ради Республіки*» (регламент), що був прийнятий 30 березня 1921 р., у складі Ради Республіки були сформовані постійно діючі органи:

Президія – керівна структура РР, яка розглядала важливі питання. До її складу входили Голова РР, його заступники і секретарі, кількість яких визначала сама РР. Вона обиралася на початку кожного нового скликання РР. Її компетенція – керувати засіданнями РР, формувати порядок денний засідань РР, розподіляти обов'язки між своїми членами та призначати урядовців канцелярії РР. Голова Президії відкривав і закривав засідання, головував на них, слідкував за порядком у залі засідань, представляв РР в інших органах ДЦ УНР, на міжнародній арені і разом із 1-м секретарем підписував усі схвалені РР нормативні акти. 1-й секретар РР здійснював контроль за урядовими протоколами та канцелярією РР. До складу секретаріату входило секретарів. Він слідкував за справами, що розглядалися РР, стежив за урядовими протоколами і стенограмами засідань, рахував голоси при голосуванні, допомагав Голові Президії та його заступникам здійснювати свої повноваження [30, с. 113-114].

Постійні комісії. Вони створювалися на час кожного скликання РР. Діяли такі постійні комісії, як бюджетна, фінансово-економічна, законодавчо-адміністративна, військова, культурно-освітня, регламентна, мандатна та закордонних справ. Кожна комісія мала свій статут, в якому визначалося коло питань саме цієї комісії. За необхідності РР могла створювати й інші комісії. Кожна комісія обирала зі свого складу Голову, його заступника і секретаря. На її засідання запрошувалися представники Уряду УНР в еміграції або фахівці із

різних галузей знань. Вівся протокол. Комісії звітували про свою діяльність перед пленумом РР [30, с. 115-116].

Канцелярія, що складалася з директора і загального, юридичного, фінансово-рахункового та адміністративно-господарського відділів. У «*Регуляміні*» зазначалося, що склад канцелярії буде визначено окремим законом [30, с. 115-116], який так і не був прийнятий.

У законі «*Про Раду Республіки*» не було чітко визначена компетенція РР. Але в ньому зазначалося, що Рада приймає закони і відправляє у відставку РНМ або окремих міністрів [30, с. 24]. З діяльності РР випливає, що вона приймала нормативні акти («*Регулямін*»), вирішувала питання виділення коштів на різні потреби ДЦ УНР в еміграції, обирала Президію РР, утворювала канцелярію і комісії РР, вирішувала соціальні питання (наприклад, про пенсійне забезпечення вояків Армії УНР та їх родин) тощо.

Так само цим законом не були чітко окреслені повноваження РР. З аналізу її діяльності можна виділити такі повноваження:

1)у сфері створення, припинення та контролю за діяльністю державних органів: затвердження складу Уряду УНР в екзилі, розгляд питань про організацію роботи в Раді Народних Міністрів, заслуховування звітів Прем'єр-Міністра про діяльність РНМ, відправлення у відставку Ради Народних Міністрів або окремих міністрів, скорочення штатів державних установ.

2)у сфері зовнішньої політики: заслуховування звітів міністра закордонних справ, заслуховування доповідей послів УНР.

3)у сфері нормотворчої діяльності: прийняття законів і нормативних актів внутрішнього призначення, зокрема, законодавче регулювання питань соціального захисту населення, пенсійного забезпечення, освіти тощо.

4)у фінансовій сфері: вирішувала питання асигнування коштів на різні потреби ДЦ УНР в екзилі, розглядала питання соціального забезпечення українських емігрантів та полонених, зокрема, щодо поліпшення матеріального становища інтернованих у таборах вояків Армії УНР.

5) у сфері внутрішньої організації та розгляду поточних питань: утворення комісій РР та зміна їх складу, а також заслуховування звітів цих комісій, вибори Президії РР, призначення посадовців канцелярії РР, прийняття від депутатів Ради Республіки присяги, призначення відпусток депутатам РР, розгляд на своїх засіданнях заяв різних фракцій РР [14, с. 72].

Термін повноважень РР – до шести місяців [30, с. 23].

Рада Республіки виконувала такі функції:

Установчу – встановлення системи органів влади (затвердження складу уряду УНР в екзилі, формування структури Ради Республіки – Президія, комісії, канцелярія).

Законодавчу – підготовка та прийняття законопроектів.

Контрольну – здійснення контролю за діяльністю РНМ, окремих міністрів та урядовців; відправлення у відставку як всього уряду, так і окремих міністрів.

Фінансову – виділення коштів на різні потреби ДЦ УНР в еміграції, вирішення соціальних питань.

Представницьку – представництво інтересів політичних партій і громадсько-політичних організацій України, що розпочали свою діяльність до 1-го липня 1919 р., які на думку їх членів представляли і захищали інтереси громадян України. Уряд УНР в еміграції визнавався на міжнародній арені до 1923 р. У зв'язку із цим діячі українських політичних партій та громадсько-політичних організацій, що перебували в еміграції та входили до Ради Республіки, вважали, що вони мають право представляти інтереси народу України. Ці партії та громадські організації мали своїх представників на території України, постійно з ними співпрацювали до часу встановлення радянської влади. Представницька функція Ради Республіки здійснювалася у двох формах: організаційній та правотворчій.

Отже, оскільки в еміграції скликати Державну Народну Раду було неможливо, то, відповідно до закону «Про Державну Народну Раду» від 12

листопада 1920р., на час перебування Уряду УНР за межами України утворилася Рада Республіки – тимчасовий представницький законодавчий орган [15, с. 73].

Як впливає із вищенаведеного, РР активно включилася у роботу ДЦ УНР в еміграції. Однак її діяльність поступово втрачала ефективність, особливо влітку 1921 р., а отже віддалялася від своєї мети – консолідації українського громадянства та підготовки до повернення в Україну. Це було зумовлено підписанням у березні 1921 р. Ризького договору, переходом на нелегальний спосіб роботи, відсутністю коштів на своє утримання, критичним ставленням до Директорії й Уряду УНР частиною еміграції, браком сталих традицій парламентаризму в українському суспільстві, виїздом у пошуках роботи до інших країн депутатів тощо.

Отже, діячі ДЦ УНР в еміграції, створюючи Раду Республіки, сподівалися невдовзі повернутися в Україну і продовжити свою політичну діяльність, але цього не сталося. РР могла перетворитися з передпарламенту на повноцінний парламент лише за умови повернення на Батьківщину.

4.2 Братство української державності

Після припинення існування Ради Республіки декілька років Голова Директорії, Уряд УНР в еміграції та лідери українських політичних партій намагалися осмислити ситуацію, в якій опинилися, та спробувати реформувати ДЦ УНР в еміграції. Одним із перших за реорганізацію ДЦ УНР і Уряду УНР виступив колишній член Центральної Ради, міністр закордонних справ (лютий – квітень 1919 р.), а на той час голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії, професор Кость Мацієвич. Він запропонував С. Петлюрі суттєво скоротити склад Уряду УНР, створити Український національний комітет (ДЦ УНР), до складу якого б увійшли представники різних політичних таборів, запровадити систему самооподаткування [8, с. 66-68, 71, 81]. З багатьма ідеями К. Мацієвича щодо реформування ДЦ УНР в еміграції Голова Директорії погодився [19, с. 564].

За твердженням Президента УНР в еміграції МиколиЛівицького, Уряд УНР в еміграції перебував під контролем таємної організації Братство української державності (БУД). *«БУД був фактичним парламентарним тілом, яке існувало при Державному центрові УНР»*[9, с. 51]. Братство виконувало роль передпарламенту, але з невисоким рівнем легітимізації. Організація з такою назвою була започаткована ще під час Української революції 1917-1921 рр. і продовжила своє існування в еміграції. В Україні керівником БУД був академік Сергій Єфремов, в еміграції – професор Борис Іваницький [19, с. 564]. Про структуру і діяльність БУД в Україні докладно описав історик українського парламентаризму В. Яблонський [36, с. 131-143].

В еміграції Братство мало власну організаційну структуру. В окремих країнах та місцевостях діяли громади БУД, які між собою не спілкувалися, а зв'язок підтримували лише через провід (керівництво) БУД. Так, у середині 1930-х років Варшаві існувало 4 громади, у Бухаресті, Каліші, Львові, Парижі, Подебрадах, Празі – по одній. Раз на 2-3 роки вони проводили з'їзди представників громад, на яких звітували голова і члени Уряду УНР. З'їзди могли змінювати склад Уряду та визначати головні напрямки його діяльності. Відомо, що такі з'їзди відбулися у Відні, Карлсбаді та Празі.

Кількісний склад БУД – близько 100 осіб, в тому числі Голова Директорії (С. Петлюра, А. Лівицький), усі члени Уряду УНР в еміграції (А. Ніковський, О. Лотоцький, В. Прокопович, М. Славінський, Р. Смаль-Стоцький, О. Шульгін, А. Яковлів,), представники вищого військового командування колишньої Армії УНР (генерали М. Безручко, В. Змієнко, В. Куш, М. Садовський, В. Сальський, О. Удовиченко, П. Шандрук, сотники М. Битинський, А. Кмета, М. Палієнко, В. Шевченко та інші), визначні діячі еміграції (В. Андрієвський, Д. Геродот (Івашина), М. Ковальський, К. Мацієвич, Т. Олесюк, В. Соловій, М. Танцюра, В. Трепке, П. Холодний, Л. Чикаленко та інші). Керівником БУД був Б. Іваницький (у 1948-1953 рр. – голова Української Національної Ради), його заступником – Іван Кабачків, секретарем – Микола Лівицький, скарбником – В. Соловій [9, с. 50-52].

Отже, Братство української державності проіснувало в еміграції до 1948 р. Замислювалося своїми засновниками як надпартійна, неурядова, таємна організація української еліти для боротьби проти ідей більшовизму та утвердження державної незалежності України. БУД впливав на здійснення політики ДЦ УНР в еміграції.

РОЗДІЛ 6. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЦ УНР В ЕМІГРАЦІЇ

Діяльність ДЦ УНР в еміграції була широкою та різноманітною. Можна виділити такі її напрямки:

Нормотворча діяльність. Її суб'єктами були РНМ УНР, Рада Республіки, Голова ДЦ УНР. У міжвоєнний період нормотворча функція належала Раді Народних Міністрів, але жодними нормативними актами не було визначено порядок прийняття актів саме РНМ. Достеменно відомо, що лише РНМ ухвалювала закони, які підписував Голова ДЦ УНР в еміграції. Приймалося декілька видів нормативних актів: закони, постанови, декларації, накази, універсали, ноти, комунікати, мемуари, протести, резолюції[34, с. 249-251]. Але вони не мали юридичної сили і поширювалися лише на прихильників ДЦ УНР, їх невиконання не тягло за собою юридичних наслідків. Були серед них акти установчого характеру (закони, положення), якими визначався статус, структура, форма і методи діяльності ДЦ УНР в еміграції.

Науково-освітня діяльність діячів ДЦ УНР. Так, на кошти Уряду УНР представник військового міністра УНР на Балканах В. Филонович організував курси військової підготовки для емігрантів в Болгарії та Югославії. На кошти Уряду і Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії колишній поручик Армії УНР Остроградський закінчив курси пілотажу Академії Генерального штабу армії Румунії, декілька десятків українських вояків закінчили польську «школу підхорунжих» [4, с. 33-35]. Юристи – діячі ДЦ УНР в еміграції займалися науковою і викладацькою діяльністю, писали наукові праці з історії держави і права України. Серед них – професори Українського вільного університету в Празі ОттоЕйхельман, АндрійЯковлів та інші. З метою розвитку українознавчих студій заходами ДЦ УНР на початку 1930 р. був створений Український науковий інститут у Варшаві [4, с. 43].

Міжнародна діяльність. Здійснювалася через Українське товариство прихильників Ліги Націй та її філії в окремих країнах, участь у таких міжнародних організаціях, як Ліга Націй, Міжнародне бюро праці, Міжнародне товариство Червоного Хреста, Нансенівський офіс у справах біженців, міжнародні комбатантські організації тощо.

Пропагандистська діяльність. ДЦ УНР в еміграції спирався у своїй діяльності на Українську радикально-демократичну партію. Під час виходу уряду УНР на еміграцію наприкінці 1920 р. більшість його складу належала саме до цієї партії. В еміграції активно співпрацювали з ДЦ УНР такі її члени, як Є. Гловінський, І. Кабачків, К. Мацієвич, І. Мірний, О. Лотоцький, В. Прокопович, Ф. Слюсаренко, О. Саліковський, М. Славінський, І. Фещенко-Чопівський, П. Чижевський, О. Шульгін, А. Яковлів та інші. Свою публічну політичну діяльність УРДП виявила через створений нею Український республікансько-демократичний клуб (УРДК) у Празі. Організація об'єднувала представників різних політичних середовищ, але основну масу її членів складали радикал-демократи. Мала літературно-музичну і військово-історичну секції та бюро праці. УРДК здійснював політично-освітню та культурну діяльність серед своїх членів та широкого загалу еміграції, влаштовував урочисті зібрання (академія), присвячені національним святкам, відомим подіям чи особам [4, с. 40-42].

Інформаційно-видавнича діяльність. За сприяння та на кошти ДЦ УНР в еміграції виходили такі періодичні видання, як тижневик «Тризуб», журнали «Трибуна України», «Гуртуймося», «За державність», «Табір», «Бюлетень Закордонного бюро УРДП» та інші.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

1. Стан вивчення історії Державного Центру УНР в еміграції в загальному та його правового статусу, складу, структури й основних напрямків діяльності зокрема є низьким. Джерельна база є різноманітною, достатньою та репрезентативною.

2. Нормативними актами, на основі яких був створений і реорганізований ДЦ УНР в еміграції, були закони *«Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР»* та *«Про Державну Народну Раду»* (1920), *«Про Раду Республіки»* (1921). Вони не мали юридичної сили та відігравали роль документів установчо-організаційного характеру.

3. Правове становище ДЦ УНР в еміграції еволюціонувало від легального, визнаного на міжнародній арені державно-політичного інституту до статусу громадського об'єднання політичного характеру частини української еміграції.

4. В історії ДЦ УНР в еміграції міжвоєнного періоду можна виділити такі етапи:

1920-1921 рр. – період легальної діяльності, визнання міжнародною спільнотою Уряду УНР в еміграції.

1921-1923 рр. – період напівлегальної діяльності. З 1923 р. ДЦ УНР втратив статус суб'єкта міжнародного права і перестав визнаватися як еміграційний уряд (уряд в еміграції), припинили діяльність усі його дипломатичні представництва. Тоді він діяв як політичне угруповання частини еміграції.

1923-1939 рр. – період легальної діяльності як громадської організації (об'єднання). Його діяльність не заборонялася не лише в країнах-реципієнтах, але і дозволялася участь у роботі міжнародних організацій.

5. Починаючи з 1923 р., коли ДЦ УНР в еміграції набув статусу громадської організації, його нормативні акти мали переважно декларативний і корпоративний характер, оскільки не було механізмів їх реалізації. Вони встановлювали правила поведінки всередині ДЦ УНР в еміграції та регулювали відносини щодо реалізації його цілей і завдань.

6. Організаційна структура ДЦ УНР зазнала змін у своєму розвитку. У листопаді 1920 – лютому 1921 рр. у його структурі були Голова Директорії та РНМ УНР, з лютого по серпень 1921 р. до них додалася ще Рада Республіки – передпарламент. В її складі діяли Президія, комісії та канцелярія РР. З кінця 1921 р. і до 1948 р. (з перервою у 1940-1945 рр.) Уряд УНР в еміграції підпорядковувався Братству української державності.

7. Упродовж всього міжвоєнного періоду змінювалися ціль і завдання ДЦ УНР в еміграції. Спочатку головна ціль – повернення в Україну, згодом – надання допомоги українському народу в боротьбі за незалежність України.

8. Основними напрямками діяльності ДЦ УНР в еміграції були нормативна, міжнародна, науково-освітня, пропагандистська, інформаційно-видавнича та інша діяльність.

9. ДЦ УНР в еміграції – громадсько-політична організація частини української еміграції, яка вважала себе правонаступницею УНР та законним представником українського народу. ДЦ УНР доклав багато зусиль для визнання міжнародним співтовариством незалежності України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Власенко В. М. Громадського-допомоговий комітет української еміграції в Румунії крізь призму її конференцій. *Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення*: матеріали II Міжнар.наук.-практ.конф.: у 2-х ч. Суми: СумДУ, 2016. Ч. 1. С. 3-15.
2. Власенко В. Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи (1918-1939 рр.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2015. № 25. С. 56-67.
3. Власенко В. М. Самооподаткування міжвоєнної української політичної еміграції у Румунії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Вип.15. Острог, 2010. С.99-109.
4. Власенко В., Гузун В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах південно-східної Європи. *Сумська старовина*. 2016. № 48. С. 25-49.
5. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / Ред. Л. Винар та Н. Пазуняк. Філадельфія-Київ-Вашингтон: Фундація ім. С. Петлюри в США, 1993. 494 с.
6. Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці. *Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки*. 19 листопада 1920 р. 2-й випуск [Без нумерації]. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2012/10/1920.html>
7. Інформація та документація. Бібліографічне посилання: загальні положення та правила складання. ДСТУ 8302: 2015. К., 2016. 16 с.
8. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920-1923 рр.) / Упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. Суми, ФОП Наталуха А.С., 2009. 128 с.
9. Лівницький М. А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен-Філадельфія: Вид-во Укр. інформ. бюро, 1984. 72 с.

10. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції /Авторпередм. та коментарів В. Яблонський. К.: Темпора, 2003. 608 с.
11. Нариси з історії дипломатії України / За ред. В. А. Смолія. К.: Альтернативи, 2001. 460 с.
12. Недужко Ю. В. Діяльність української діаспори щодо відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 90-х років ХХ століття): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2010. 35 с.
13. Панова І. Ю. Голова Державного Центру УНР в екзилі: політико-правовий статус. *Держава і право*. К., 2010. Вип. 49.С. 84-90.
14. Панова І. Ю. Еволюція правового становища Державного Центру УНР в екзилі. *Держава і право*. К., 2011. Вип. 61. С. 71-76.
15. Панова І. Ю. Рада Республіки УНР: правовий статус та компетенція. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 71-74.
16. Панова І. Ю. Утворення Державного Центру УНР в екзилі: політико-правовий аспект. *Часопис Київського університету права*. 2009. Вип. 3. С. 88-89.
17. Парандій В. О. Діяльність Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі: соціально-політичний аспект (1920-1944 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Кам'янець-Подільський, 2012. 19 с.
18. Парандій В.О. Діяльність військової спецслужби Державного Центру УНР в екзилі (1926-1936 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2015. № 6. С. 27-31.
19. Петлюра С. Статті. Листи. Документи / Упоряд. В. Сергійчук. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. Т. 4. 704 с.
20. Пісун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття). К.: МП «Леся», 2006. 672 с.

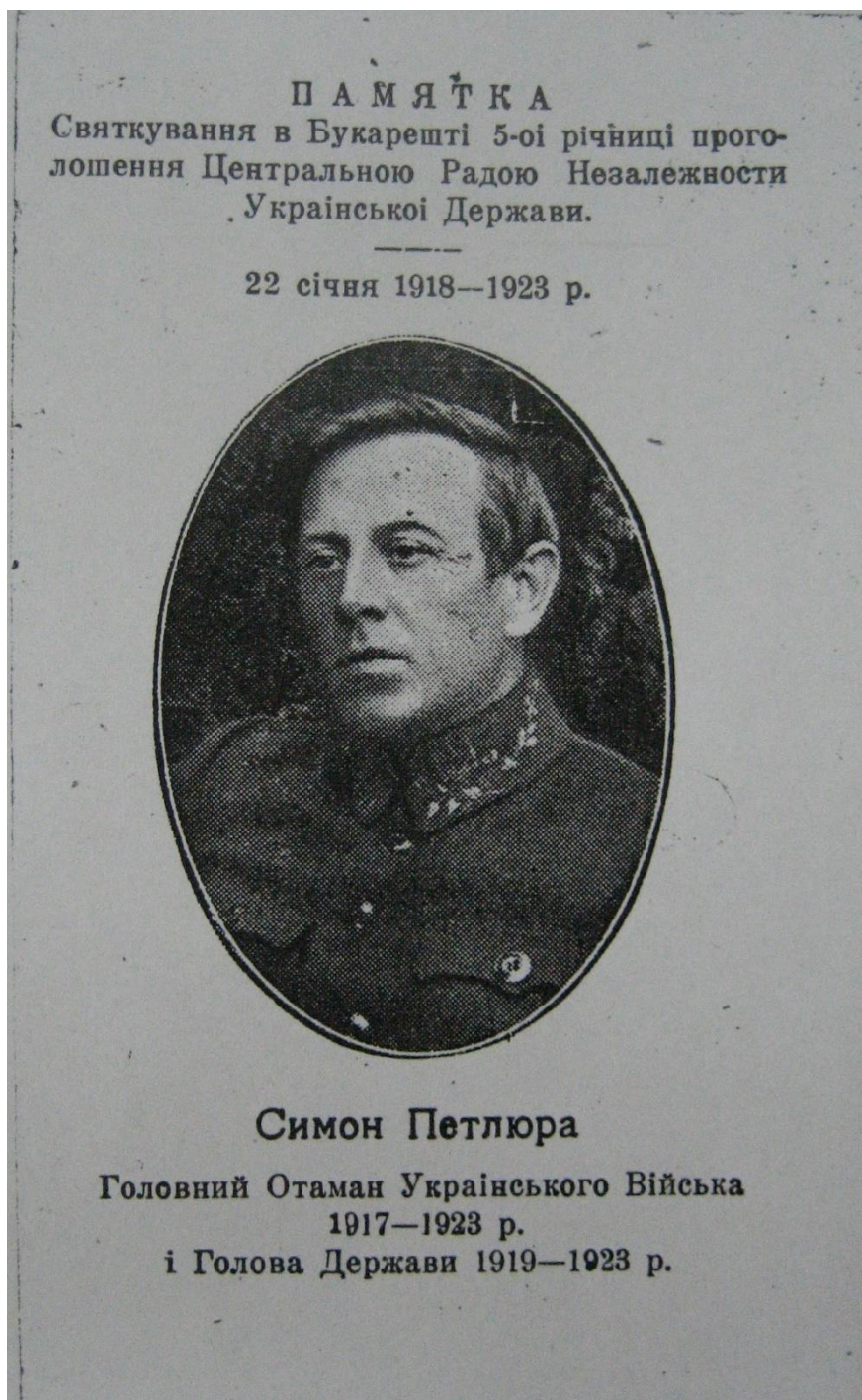
21. Плав'юк М. Державний Центр УНР на еміграції. *Енциклопедія історії України*: в 5 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наук. думка, 2004. Т. 2: Г-Д. С. 353-354.
22. Рудницький Я. В 65-річчя екзильного уряду УНР (1920-1985). Оттава, 1985. 24 с.
23. Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками / 3-тє вид. Оттава: Видання Архівного к-ту УНР, 1995. 96 с.
24. Сідак В., Вронська Т. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. К.: Темпора; Вид-во Нац. академії СБУ, 2003. 240 с.
25. Срібняк І. Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921-1923 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський ун-т ім. Т.Г. Шевченка. К., 1995. 18 с.
26. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. 128 с.
27. Трембіцький В. Правні підстави Екзильного уряду України (1920-1985). *Око світу*. 1986. № 2. С. 35-36.
28. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К.: Інтел, 1994. 259 с.
29. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Редкол.: Ю.А. Левенець (співголова), В.А. Смолій (співголова) та ін. К.: Парламентське вид-во, 2008. 928 с.
30. Український парламентаризм на еміграції. Державний Центр УНР: документи і матеріали. 1920-1992 / Упор. В. Яблонський. К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2012. 840 с.
31. Фещенко-Чопівський І. 220 днів Ради Республіки – Передпарламент УНР на еміграції в Тарнові[спогади]. Львів: Джерело, 2002. 69 с.
32. Чернявська С. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі (1920 рр.). *Український історичний журнал*. 2013. № 5. С. 47-52.

33. Чехович В. А. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1999. Т. 2: Д-Й. С.153-154.
34. Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / Автентич. відтворення вид. 1934 р. К.: Юрінком Інтер, 1998. 352 с.
35. Я[н]. Т[окаржевський]-К[арашевич]. Міжнародно-правне положення Української Народної Республіки. *Трибуна України*. Варшава, 1923. № 5/7. С. 33-37.
36. Яблонський В. М. Братство Української Державності: історія створення та діяльності. *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 131-143.
37. Яблонський В. М. Українська політична еміграція УНР й традиції парламентаризму у ХХ ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2013. № 6. С. 600-610.
38. Яковлів А. До питання про легальність уряду УНР. *Тризуб*. Париж, 1928. Ч. 43. С. 5-15.

ДОДАТКИ

А

Пам'ятка про святкування у Бухаресті 5-ої річниці проголошення Українською Центральною Радою IV Універсалу із зображенням портрету Голови Директорії УНР, Головного Отамана військ УНР Симона Петлюри. 22 січня 1923 р.

Центральний державний архів зарубіжної україніки,
ф. 1, оп. 5, спр. 18, арк. 1.

Б

Поштова картка з портретом Президента (Голови) ДЦ УНР в еміграції
 Андрія Лівницького. Адресована представнику військового міністра УНР в
 Румунії полковнику Гнату Порохівському. 1 січня 1938 р.

Центральний державний архів зарубіжної україніки,
 ф. 1, оп. 5, спр. 17, арк. 1.